

УДК 323 : 347.471

Требін М.П., д-р філос. наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Аналізуються проблеми, що стоять перед громадянським суспільством України в контексті євроінтеграції, з урахуванням думок і поглядів європейських учених і політиків, а саме: формування політичної та правової культури громадян України, які б відповідали вимогам сучасного європейського демократичного суспільства; боротьба проти жорстокого поводження правоохоронних органів із громадянами; захист прав національних меншин; захист прав жінок і дітей; підвищення довіри до судової системи; протидія корупції; подолання екстремізму серед населення; розвиток місцевої та регіональної демократії.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, громадські організації, корупція, права культура, політична культура, демократія.

Кабінет Міністрів України у своєму розпорядженні від 21.11 2013 р. № 905-р постановив: «Призупинити процес підготовки до укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони, і дію рішення Кабінету Міністрів України від 18.09. 2013 р. «Про підготовку до підписання проекту Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони» [16]. Все це було зроблено «з метою вжиття заходів щодо забезпечення національної безпеки України, більш детального вивчення та опрацювання комплексу заходів, які необхідно здійснити для відновлення втрачених обсягів виробництва та напрямів торговельно-економічних відносин з Російською Федерацією та іншими державами – членами Співдружності Незалежних Держав, формування належного рівня внутрішнього ринку, який забезпечував би паритетні відносини між Україною та державами – членами Європейського Союзу, що є базовим принципом міжнародного права і основою економічної безпеки держави» [16]. Так був призупинений процес євроінтеграції України.

І все було б нічого, якби не та інформаційна політика, яку до цього проводили Адміністрація Президента, сам Кабінет Міністрів і представники провладної фракції у Верховній Раді і яка була спрямована на формування у громадян України надії на те, що процес підписання відповідних документів у Вільнюсі відбудеться і ми станемо ближче до Європи, а в недалекому майбутньому ввійдемо до сім'ї європейських народів. Не сталося. Народ здійснених, вірніше, нездійснених кроків влади не зрозумів, і це призвело до утворення Євромайдану, спочатку мирного, потім, відповідно до дій влади, більш бурхливого. Дуже впливовим гравцем на політичному полі України стало громадянське суспільство. І була надія, що влада прислухається до народу, проблема буде вирішена мирним шляхом. Не сталося. Загинули люди, колись легітимна влада виявилася злочинною.

Сьогодні всім учасникам політичного процесу зрозуміло, що ніхто не зможе забрати в українського народу мрію про спільну працю з Євросоюзом, з європейськими народами ради нашого майбутнього, майбутнього наших дітей і онуків.

Як відзначалося в попередній статті¹ про сучасний стан громадянського суспільства в Україні, процес формування цього феномену в нашій країні здійснюється, але повільно.

¹ Див.: Требін М.П. Сучасний стан громадянського суспільства в Україні: проблеми і перспективи / М.П.Требін // Укр. соціум. – 2013. – № 4. – С. 161–174.

Події в Києві, ряді обласних центрів наприкінці минулого і початку цього року, як ніколи раніше, засвідчують, що слід більше уваги приділяти формуванню і розвитку основних складових громадянського суспільства, правової держави, забезпеченню прав і свобод громадян з урахуванням пропозицій наших європейських колег, практична реалізація яких буде наближати нас до Європи [4]. Ця стаття концептуально була підготовлена ще восени минулого року, її емоціональний малюнок, мабуть, сьогодні здається достатньо стриманим, але науковий журнал – не газета і треба з холодним розумом аналізувати все те, що призвело до небаченої трагедії в житті українського народу, щоб це ніколи більше не було можливим. Більш того, поради європейських колег виглядають сьогодні як ніколи актуальними, тому треба згадати про них.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан справ в українському суспільстві і запропонувати шляхи подальшого розвитку громадянського суспільства в контексті євроінтеграції.

Серед них ми виокремимо, передусім, питання формування політичної культури, яка б відповідала базовим цінностям західного громадянського суспільства. Для Заходу головними є цінності особистості, розвитку, вільної побудови держави на основі добровільного об'єднання економічно самостійних суб'єктів у великі територіальні спільності, він характеризується прогресом у сфері науки і технологій. Головне у західній шкалі цінностей – індивід, людина як «міра всіх речей» (Протагор); усе розглядається крізь призму людської особистості. Ось як, наприклад, визначає особливості цінностей західної цивілізації російський дослідник Е. Кульпін: у західній цивілізації «головних цінностей дві: цінність-об'єкт – Особистість і цінність-вектор – Розвиток. Вони ... охоплюють основні цінності, в тому числі цінності, умовно, першого ярусу значущості – Свобода, Рівність, Братерство, і другого – Праця, Еквівалент (еквівалентний обмін), Приватна власність і Закон (право), що підтримують цінності першого ярусу, котрі забезпечують їх втілення в житті» [9, с. 145]. Хоча треба згадати Д.С. Міла, який казав, що «індивідуальність і розвиток – це те ж саме» [13, с. 74]. У свою чергу, Л.Романенко пов'язує особливості західної моделі суспільства з історично сформованим ставленням до системи «влада – власність». Відповідно до її теорії, в основі соціальної архітектоники Заходу лежить інститут власності (примат володіння над управлінням) [17, с. 22].

Західна політична культура є втіленням ліберальної парадигми. Остання не тільки знайшла своє відображення в теорії права, політики і філософії, а й проникла в менталітет громадян, визначаючи основи розвитку і відтворення громадянського суспільства. Серцевинною характеристикою лібералізму є визначення держави як знаряддя для обслуговування інтересів людини, її життєвих потреб. Таке розуміння держави було вираженням суті концепції видатного англійського філософа Джона Локка. У його роботі «Два трактати про правління» (1690) [10] сформульовані два фундаментальних ліберальних принципи: економічної свободи як права на особисте володіння і користування власністю та інтелектуальної свободи, що включає свободу совісті. Основою його теорії є уявлення про природні права: на життя, на особисту свободу і на приватну власність, яке стало предтечею сучасних прав людини. Вступаючи в суспільство, громадяни укладають суспільний договір, згідно з яким вони відмовляються від своїх владних повноважень на користь уряду, щоб він захищав їх природні права. Джон Локк постулює нерозривну єдність і взаємозалежність основних політичних і економічних прав людини. Політичні права громадян (що є наслідком їх природних прав), за Локком, стають обмежувачем повноважень держави, перешкодою для будь-якого замаху з її боку на економічну свободу і власність приватних осіб. Тому утворення державності, за Локком, передбачає відмову лише від небагатьох, строго відміряних повноважень, спрямованих на деякі права і свободи. Але воно не пов'язане з відмовою від своїх власних прав як таких (у тому числі і від права контролю влади, вільного політичного волевиявлення тощо).

Дихотомія «особа – держава» розв’язується Локком, поза сумнівом, на користь першого елемента. Права людини мають верховенство над будь-якими державними правами; сама держава створюється лише з метою їх кращого виконання і гарантованого захисту. І громадянин зобов’язаний підкорятися державі до тих пір, поки вона не загрожує його природним правам. На сьогодні лібералізм є ідеологічною основою західної політичної культури. Концепції особистої свободи, почуття власної гідності, свободи слова, загальних прав людини, релігійної терпимості, недоторканності особистого життя, приватної власності, вільного ринку, рівності, правової держави, прозорості діяльності уряду, обмежень на державну владу, верховної влади народу, самовизначення нації, освіченої і розумної державної політики [12] одержали найширше визнання і підтримку в усьому світі, в тому числі і в Україні.

Другою важливою парадигмою західної політичної культури є демократія. Уся суспільна практика людства показала, що однією із загальних тенденцій розвитку світової спільноти є демократична спрямованість змін. На думку італійського і американського філософа Джованні Сарторі, поняття демократії зараз таке святе, що ніхто не ризикує назвати себе антидемократом [26, р. 2]. Йому вторить не менш відомий італійський учений Норберто Боббіо, який додає, що демократична ідеологія зараз настільки сильна і всепроникна, що навіть найдеспотичніші і авторитарні уряди, не бентежачись, оголошують себе «народною демократією», тим самим вносячи ще більшу плутанину в розуміння демократії [23, р.1]. У зв’язку із цим американський філософ Марк Агопьян відзначив, що демократія – це суспільний ідеал, який кожна ідеологічна система експлуатує на свій розсуд [25, р. 4]. У цілому слід зазначити, що демократія як форма політичної організації суспільства і як самостійна цінність ґрунтується на ряді максим, зокрема таких: народ є джерелом влади; держава є гарантом основних прав і свобод особи; політична влада належить більшості народу, яка виявляється шляхом прямих або непрямих виборів; влада формується на вільних виборах, що припускають свободу висунення кандидатур, загальне і рівне виборче право, свободу голосування; більшість поважає права меншини (опозиції) на критику, зміну правлячого режиму на чергових виборах; конституціоналізм є регулювання за допомогою конституції відносин між владою і суспільством, їх рівної відповідальності перед законом.

Сьогоднішні політичні події в Україні свідчать про те, що рівень політичної культури політичної еліти бажає бути кращим. Люди, яких народ наділив особливими повноваженнями щодо визначення майбутнього України, покращення життя усіх українців вже сьогодні завдяки удосконаленню законодавчої бази України, на словах притримуються цих цінностей, а на практиці діють інакше. Наша Верховна Рада перетворилася у клуб «фахівців по розпилу бюджету для себе красивих», це, переважно, клуб багатіїв, які за визначенням, не можуть дбати про народ. А говорить про це – вони великі майстри. Тобто цінності західного громадянського суспільства не є притаманними для нашої політичної еліти, вони ними не інтеріоризовані. Та ж сама ситуація з політичною культурою більшості пересічних громадян України. Тому, коли ми ведемо розмову про приєднання до європейських народів, то нам треба розуміти: найголовнішим у процесі євроінтеграції є формування ціннісного світу українців, який відповідає аксіосфері західного суспільства, іншого шляху немає.

По-друге, це формування демократичної правової культури. Головними ціннісними орієнтаціями правової культури громадян у демократичному суспільстві є: свобода (захист від свавілля сильних, а також наділених владою), загальне благо (забезпечення високого рівня життя співгромадян), справедливість, законність (влада законів, а не людей), рівність (забезпечення рівної відповідальності, справедливий розподіл благ і обов’язків). Правова культура громадян у демократичному суспільстві сприяє завершенню формування громадянського суспільства, в основі якого – вільна особа з високим рівнем правової свідомості і культури

ри, соціально відповідальна, здатна відстоювати свої права і свободи, а також конструктивно взаємодіяти з іншими особами в ім'я їх загальних цілей, інтересів і цінностей.

У нашому суспільстві сформована інша правова культура. Великий негативний вплив на правову культуру громадян України здійснила влада. Діяльність української влади за роки незалежності часто характеризувалася беззаконням, правовим нігілізмом, падінням державної дисципліни, високим рівнем корупції та іншими негативними моментами, що, у свою чергу, сприяло формуванню відповідної правової культури громадян, яка за визначенням не могла бути демократичною. Але не можна пояснювати рівень правової культури громадян України тільки діяльністю влади за роки незалежності. Будь-яка правова культура є продуктом історичним. З одного боку, український народ мав доволі складні умови для формування демократичної правосвідомості й правової культури в умовах різного політико-державного простору до середини ХХ ст., з другого – на нинішній стан правової культури громадян України справляє свій вплив посттоталітарне минуле. Тому перехід від посттоталітаризму до розбудови демократичного суспільства з погляду правової культури має ряд особливостей: по-перше, нові правові норми стикаються зі старими неправовими нормами, тенденції авторитаризму співіснують з елементами анархії тощо; по-друге, право функціонує в умовах хаосу і дезорганізації самого суспільства та його правової системи, а це призводить до того, що одні верстви суспільства одержують пріоритетний розвиток, а інші втрачають свою колишню роль, що, так чи інакше, позначається на їх ставленні до органів державної влади і правових норм; по-третє, інертність свідомості людини, нездатності її відразу звільнитися від віджилої системи ціннісно-правових установок тоталітаризму, які можуть декларативно відкидатися особистістю, але продовжувати при цьому існувати на рівні підсвідомості, визначаючи світобачення людини, її цінності, інтереси, вчинки.

Проблеми формування правової культури в Україні тісно взаємопов'язані з питаннями подальшої трансформації українського суспільства на демократичних засадах, з формуванням єдиного національного культурно-політичного символічного поля, смислів громадянської ідентичності та загальнонаціонального соціального капіталу, з успішністю розвитку громадянської нації. Рівень правової культури громадян України, що існує на цей час, потребує значного покращення і доведення в перспективі до рівня правової культури справді демократичного суспільства. А це передбачає удосконалення правових норм, практики юридичних інститутів, правових процесів, правовідносин, правового мислення, правосвідомості, політичної оцінки права, законотворчої і правозастосовної діяльності, правомірної поведінки, правового виховання, юридичної науки та інших явищ правової сфери. Треба сформувати у громадян України систему цінностей, в основі якої повинно бути Право, яке є обов'язковим для всіх, незалежно від соціального статусу особи.

Таким чином, формування правової і політичної культури громадян України, що відповідають вимогам сучасного демократичного суспільства, є головним завданням для нашого соціуму в контексті євроінтеграції. Цей процес буде дуже тривалим і болісним для окремих соціальних груп, але без цього неможливо гідно увійти до європейської спільноти. Це розуміють і європейські експерти, які звертають увагу на інші чинники, що можуть прискорити наш шлях до розвинутого громадянського суспільства, правової держави.

Тому третьою проблемою, яка є породженням деформацій правової культури, є боротьба із проявами жорстокого поводження. Європейські установи радять підвищувати дієвість розслідування на національному рівні повідомлень про факти застосування катувань із наголосом на важливості застосування належних санкцій у разі, якщо провину доведено, та протидії будь-яким проявам безкарності. «Близько півмільйона українців щорічно піддаються незаконному насильству на етапі затримання. Від 100 до 120 тис. осіб потерпають від тортур в органах внутрішніх справ». Це стверджує директор Харківського інституту соціальних

досліджень Денис Кобзин, посиляючись на результати досліджень цього інституту. «За нашими оцінками, у 2010 році від рук правоохоронців постраждали від 750 до 790 тисяч людей. Мінімум один раз, а то й кілька разів вони ставали жертвами насилля з боку працівників міліції», – зазначають Н. Коваленко і Н. Шерстюк [8]. Необгрунтоване і невинуватене застосування сили співробітниками правоохоронних органів до учасників мирних зібрань 30 листопада 2013 р. на Майдані Незалежності у Києві, знущання над козаком Михайлом Гаврилюком, трагедія 20 лютого 2014 р. й інші подібні випадки – усе це є свідченням серйозних проблем з виховною роботою в правоохоронних органах.

По-четверте, захист прав національних меншин. Результати соціологічних досліджень рівня ксенофобії в Україні, які щорічно проводить Київський міжнародний інститут соціології за шкалою Богардуса, свідчать про те, що в 1994 р. середній показник становив 3,4 бала – наші громадяни розглядали представників інших націй як сусідів і колег по роботі. В основному «чужих» не хотіли б допускати як членів сім'ї та близьких друзів, але співіснувати з ними в одному соціумі цілком погоджувалися. Зараз середній показник виріс до чотирьох балів – сприйняття «чужих» звелось вже до колег по роботі. До речі, у 2007 р. він становив 4,3 бала (позиція між колегами по роботі і громадянами України). Зберігається і відсоток тих людей, які не пускали б представників інших націй в країну. Залежність рівня ксенофобії від віку опитаних зазнала дуже сумних змін. Якщо на початку досліджень, в 1994–1996 рр., рівень ксенофобії підвищувався з віком (молодь була істотно менш ксенофобною), то у 2010–2012 рр. він став істотно зростати насамперед серед молоді. Зараз найвищий рівень ксенофобії в осіб пенсійного віку і у молоді [7]. Проходження Всеукраїнського об'єднання «Свобода» до Верховної Ради призвело до зростання майже на 50% випадків ксенофобії та расизму в Україні [21]. Європейськими політиками запропоновано: а) посилення потенціалу органів державної влади щодо питань меншин; б) приведення законодавства у відповідність до європейських стандартів.

По-п'яте, зміцнення й захист прав жінок та дітей. Більше 50% населення України потерпають від насильства в сім'ї впродовж усього життя, причому 30% зіткнулися з насильством в дитинстві [14]. За даними правоохоронних органів, у 2012 р. зареєстровано 138 тис. випадків насильства в сім'ї, у 2011 – 127 тис., у 2010 – 102 тис., у 2004 – 83 тис. При цьому більш ніж у 90% випадків насильство було скоєно щодо жінок. За оцінками експертів, насправді жінок, які страждають від насильства в сім'ї, в 3–4 рази більше, тобто від 300 тис. до півмільйона. Щорічно від домашнього насильства в Україні гине близько 1 тис. жінок [11]. Згідно з результатами аналізу, проведеного Інститутом соціологічних досліджень НАН України, 68% жінок (близько 18 млн.) в Україні страждають від насильства в сім'ї, у тому числі 20% – «як правило» або часто (в основному це побої з боку чоловіка) [5]. Щоб подолати ці негаразди, цей напрям діяльності української влади повинен містити аналіз і підвищення рівня відповідності існуючих законів та практики України в царині гендерної рівності й прав дитини та сприяння запобіганню сексуальній експлуатації й насильству над дітьми відповідно до міжнародних нормативно-правових актів.

По-шосте, належність та функціонування судової системи. Як свідчить моніторинг соціологічної служби Центру Разумкова щодо ставлення населення до судової системи у березні 2013 р., підтримували діяльність суду 30,1% респондентів (4,7% – повністю підтримую, 25,4% – підтримую окремі заходи), 59,8% – не підтримують діяльність суду і 10,1% – не визначилися з відповіддю. Найбільшою довіра до суду була зафіксована у лютому 2005 р.: 21,3% – повністю підтримували, 31,7% – підтримували окремі заходи, 29,3% – не підтримували і 17,7% – не визначилися. З вересня 2005 р. рівень повної підтримки впав до 8,1% і вже ніколи не перевищував 10%. Найнижчим він був у грудні 2008 р.: 2,6% респондентів повністю підтримували, а 65,1% – не підтримували діяльність суду [19]. Тобто напрошується

висновок: довіри до судової влади в Україні немає, необхідні конкретні дії для поліпшення справи, утвердження незалежної, безсторонньої, ефективної та професійної судової влади в Україні, а також забезпечення можливостей для перетворення української судової влади на прозору та справедливу судову систему, яка функціонуватиме ефективно й прозоро стосовно громадян і громадянського суспільства.

По-сьоме, протидія корупції в Україні. 23 січня 2005 р., виступаючи на Майдані Незалежності, новообраний президент Віктор Ющенко сказав: «Ми створимо систему влади, яка буде чесною по відношенню до людей. Ніхто не даватиме і не братиме хабарів». Проте, все залишилося без змін... Навіть більше, за часів президентства Ющенка у корупції з'явилися нові означення – «куми», «любі друзі»... [18]. «Не буде перебільшенням сказати, що корупція в Україні пронизала всі сфери суспільства, – підкреслює К. Бондаренко. – Корупція в Україні має свою специфіку, вона кумівська. Це не кланова, чи не споріднена, а саме кумівська. Це не та корупція, що в Киргизії, чи Казахстані, чи в Росії. Подібний характер має корупція в Молдові» [2].

Корупція в тій чи іншій мірі існує в усіх країнах. Міжнародний валютний фонд вважає, що 8% світової економіки ґрунтується на незаконно придбаних коштах. Хабар став невід'ємною частиною міжнародних угод. За даними Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) втрати світової економіки від корупції щорічно складають від 500 млрд до 1 трлн дол., тобто корупція «з'їдає» 3–5% глобального валового продукту. Неурядова організація «Міжнародна прозорість» (Transparency International), створена для оцінки рівня корупції в країнах світу, разом з Геттінгенським університетом здійснює щорічне міжнародне ранжирування за ступенем розвинутої корупції в окремих країнах. За результатами дослідження за 2012 р., найменш корумпованими сприймаються Данія, Фінляндія і Нова Зеландія. Їхній індекс корумпованості – 90 (рівень корупції оцінений в діапазоні від 0 до 100; чим менше значення – тим більший рівень корупції в країні і навпаки). Значно вищий рівень корумпованості має Україна (відповідно нижчий індекс). Індекс України – 26 (144-е місце зі 176). Такий індекс корумпованості мають також Бангладеш, Камерун, Центральноафриканська Республіка, Демократична Республіка Конго, Сирія. Вища корумпованість в Киргизстані – індекс 24 (154-е місце), Таджикистані – 22 (157-е місце), Туркменистані і Узбекистані – 17 (170-е місце). В Азербайджані вбачають рівень корумпованості нижчим за Україну – його індекс 27 (139-е місце), така ж ситуація у Казахстані та Росії – їх індекс 28 (133-е місце), Білорусі – 31 (123-е місце), Вірменії – 34 (105-е місце), Молдові – 36 (94-е місце). Для порівняння, наші колишні сусіди по СРСР у Прибалтиці мають такі показники: Естонія – 64 (32-е місце), Литва – 54 (48-е місце), Латвія – 49 (54-е місце). Також значні успіхи у подоланні корупції має Грузія – індекс 52 (51-е місце) [24]. За оцінками фахівців, усі країни, в яких індекс нижче 30 балів, перебувають у зоні дуже високої корупції.

Соціологічною службою Центру Разумкова з 30 вересня по 8 жовтня 2013 р. було проведено дослідження щодо поширення корупції в Україні. Було опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Результати наведені у табл. 1 і коментарів не потребують [22].

Тому, розуміючи всю складність української ситуації, *європейські експерти пропонують*: а) сприяння запобіганню й стримуванню корупції для того, щоб вона й далі не підживляла довіри громадськості до державного ладу та судової системи, принципів демократії, верховенства права та процесів соціально-економічного розвитку в Україні; б) удосконалення правової бази протидії корупції та посилення заходів з ефективного й безстороннього застосування кримінального законодавства щодо корупції.

Якою мірою поширена корупція в кожній з наведених сфер?, %

	Все охоплено корупцією	Корупція досить поширена	Трапляються окремі випадки корупції	Корупції практично немає	Важко відповісти
Громадські організації	15,8	23,3	18,1	14,4	28,3
Середня освіта	20,9	31,8	29,3	10,1	7,9
Митна служба	37,3	34,6	11,2	1,9	14,9
Збройні сили України	19,6	27,2	22,8	8,1	22,4
Служба безпеки України	30,4	27,6	14,3	3,2	24,4
Міське самоврядування в цілому	32,7	35,1	17,8	3,4	11
Економічна сфера, діяльність підприємств	30,2	37,1	15,2	1,8	15,7
Вища освіта	31,5	45,9	13,4	2	7,1
Органи прокуратури	41,5	35,2	8,7	1,8	12,7
Податкові органи	41,3	35,3	9	1,5	12,8
Правоохоронні органи	45,4	38,6	8,5	1,5	6
Медицина	40,6	44	10,9	1,3	3,2
Політичні партії	38,3	37,7	11,6	1,4	11
Судова система	47,3	36,1	7,7	1,8	7,1
Державна влада в цілому	44,9	37,4	8,4	1,1	8,2
Політична сфера в цілому	43,4	36,2	9,5	1,3	9,7

По-восьме, подолання екстремізму в діяльності окремих осіб, груп і організацій. В Україні існують різні погляди на події навколо Євромайдану. Про це свідчать результати загальноукраїнського соціологічного дослідження «Настрої України», проведене двома соціологічними службами – Київським міжнародним інститутом соціології та Центром соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС» на замовлення ВГО «Комітет виборців України». Дослідження було проведене силами двох дослідницьких центрів у період з 24 січня по 1 лютого 2014 року по всій території України методом особистого інтерв'ю за місцем проживання респондентів. Як свідчать результати дослідження, думки українців щодо акцій протесту розділилися практично порівну. Кількість респондентів, які підтримують протестні настрої громадян складає майже 47% (26,8% – повністю підтримують, 20,9% – скоріше, підтримують). Не підтримують протести – 46% (31,3% – зовсім не підтримують, 14,8% – скоріше, не підтримують). [15]. Тому, одні наші експерти, як, наприклад, Владислав Старинець, вважають, що «захоплення будівель, блокування доріг, цькування неугодовних, перебирання на себе повноважень правоохоронних органів – створення так званої «самооборони Євромайдану» – це путч. Нічого подібного в Європі, непідписаний проект асоціації з якою і послужив зручним приводом для старту масових заворушень, бути не може. В Україні у наявності класична схема силового захоплення влади» [20]. Інші, наприклад, на той час опозиційні лідери, вважали, що це прояв небажання народу підкорятися «злочинній владі» і тому це припустимо. Результати згаданого дослідження свідчать, що 11,1% респондентів думають, що мітингувальникам потрібно переходити до застосування сили [15]. Серед са-

мих мітингувальників, як свідчать результати опитування Майдану, яке провів 3 лютого 2014 р. Фонд «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» разом із Київським міжнародним Інститутом соціології, настрої більш радикальні (усього було опитано 502 особи, в усіх стаціонарних точках Майдану (намети, Будинок профспілок, будівля КМДА, Жовтневий палац, Український дім тощо) за вибіркою, яка забезпечувала пропорційне охоплення учасників Майдану). За півтора місяця зросла кількість учасників Майдану, які ладні вдаватися до радикальних методів протесту: бойкотів, відмов виконувати рішення органів влади (з 31% до 40%), до несанкціонованих мітингів та демонстрацій (з 28% до 45%), страйків (з 32% до 47%), пікетувань державних установ (з 38% до 56%), захоплень будівель (з 19% до 41%), створення незалежних від владних структур збройних формувань (з 21% до 50%) [3].

Як еволюцію екстремізму в бік тероризму слід розглядати і випадок терористичного акту, який здійснив харківський бізнесмен Артем Козлов, коли 7 лютого 2014 р. намагався захопити у заручники 110 пасажирів і 7 членів екіпажу турецького літака «Боїнг-737», що прямував по маршруту «Харків – Стамбул». Як повідомив ЗМІ керівник слідчого управління СБУ Максим Ленко: «Він вимагав прямувати до Сочі, де знаходяться Путін і Янукович, у яких «руки у крові» і «визволити усіх заручників в Україні». У статті «Збирався до кума, а потім «угнав» літак» у газеті «Вести» (харківський випуск) розміщено фото А. Козлова в обнімку з Віталієм Кличком [6]. Зрозуміло, що В. Кличко до цієї події немає ніякого стосунку, але ми повинні усвідомлювати, що негативна оцінка екстремізму обов'язково повинна надаватися всіма громадянами України, а особливо її політичною елітою. І якщо активісти «Правого сектору» або хтось інший кидає «коктейль Молотова» у правоохоронців, руйнує пам'ятники, захоплює адміністративні будинки, знущається над співробітниками правоохоронних органів, не кажучи про те, що вбиває їх, залякує членів їх родин, то це повинно бути негативно оцінено усіма нами. Лише Закон, лише Право повинні панувати в політичному просторі України, тим самим ми будемо наближатися до Європи, життя у нашому соціумі буде безпечним. Звернемося до згаданого дослідження КМІС та «СОЦИС», воно дає нам віру в розум українського народу: переважна більшість опитаних громадян (63,3%) вважають, що для досягнення позитивного результату протесту потрібно сідати за стіл публічних переговорів із владою [15]. Тому не треба бути схожими на злочинну владу, яка виявилася неспроможною до цивілізованого діалогу з людьми.

По-дев'яте, розвиток місцевої та регіональної демократії. Слід зазначити, що українці в цілому дуже позитивно ставляться до такого соціального феномену, як демократія (див. табл. 2[1]). Але і тут ми маємо проблеми з реалізацією на практиці наших переконань.

Таблиця 2

З яким із наведених нижче суджень Ви більш згодні?

	Травень, 2004	Жовтень, 2006	Червень, 2007	Грудень, 2009	Жовтень, 2010	Квітень, 2012	Березень, 2013
Демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України	41,3	53,2	42,8	36,6	46,9	50,9	54,6
За певних обставин авторитарний режим може бути кращим, ніж демократичний	23,2	20,8	21,5	30,0	19,1	19,6	18,6
Для такої людини, як я, не має значення, демократичний режим у країні чи ні	18,0	10,9	17,7	17,0	15,7	18,3	14,2
Важко відповісти	17,5	14,0	18,0	16,4	18,3	11,2	12,6

Введення в дію цих порад європейських колег передбачає детальну розробку послідовної стратегії децентралізації та ухвалення плану дій у сфері реформування місцевого самоврядування, включаючи підготовку масштабної адміністративно-територіальної реформи. У контексті цієї пропозиції не виглядає недоречною ідея федералізації України в певному аспекті: децентралізація влади, розвиток місцевого самоврядування, контроль за діяльністю чиновників, за кожною гривнею, що витрачає місцевий бюджет, створення умов для розвитку малого і середнього бізнесу, привабливість регіону для іноземних інвестицій та багато чого іншого можуть бути вирішені завдяки активізації соціального капіталу регіонів. Що ще важливо, так це те, що знизиться градус напруги між регіонами, між Заходом і Сходом України, та історична пам'ять, що домінує в цих регіонах, не буде сприйматися негативно, тому що стає зрозумілим, що є певні розбіжності між субетносами одного етносу, і з цим треба рахуватися. Для політиків це знижує і ціну «призу» — перемоги на президентських і парламентських виборах. І взагалі, виникає питання: «А потрібна нам міцна президентська влада?». Мабуть треба обирати президента на засіданні Верховної Ради: велику кількість коштів зекономимо. І ще ціла низка питань, але це тема іншої статті і не одної.

Звичайно, що викладені європейськими інституціями поради-проекти мають загальний характер і з огляду на дійсний стан розвитку громадянського суспільства в Україні їх може бути набагато більше. Деякі вчені вважають, що проблемами громадянського суспільства в Україні є: нерозвинутість ринкової економіки, державний патерналізм, громадянська пасивність та відчуженість тощо. Але існує в українському соціумі прагнення долучитися до європейської спільноти та забезпечити побудову і сталий розвиток громадянського суспільства є ефективним стимулом для втілення цих порад-проектів у життя. Більш того, останні події в Україні можуть докорінним чином змінити в найкращий бік модель взаємодії держави і громадянського суспільства, створити умови для якісного прориву України до найкращої долі. Головне — не втратити ці можливості, не забалакати їх. Треба дійсно перетворити народ на джерело влади та активного суб'єкта політичного життя, коли жодне рішення не може бути прийнято можновладцями без погодження з громадськістю. Потрібне «перезавантаження» влади, подолання непотизму, створення реальних можливостей для проходження до влади молодих і талановитих людей; політиків, які вже «вросли» у крісла Верховної Ради і за будь-якого режиму знаходяться там, треба законодавчо лишити права обиратися на наступний строк; жоден політик будь-якого рівня не може мати своїх бізнес-інтересів, а тим паче лобіювати їх, використовуючи владні важелі; ввести кримінальну відповідальність олігархів та олігархічних груп за фінансування політичних партій... Цей список проблем розбудови громадянського суспільства, правової держави можна продовжувати і продовжувати, життєво необхідно надалі розробляти і пропонувати моделі оптимальної стратегії розвитку України, де ключовим гравцем буде Людина, Громадянин. Лише в такому разі у нас є надія зайняти гідне місце в сучасній цивілізації, стати зразком для інших народів, що бажають змінити свою долю на кращу.

Список використаних джерел

1. Березень-2013: оцінка громадянами стану демократії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relezy/kjkgjjetohjlbjldfjbojbojrlbj.htm>.
2. Бондаренко К. Коррупція в Україні пронизала все сфери общества, но... [Електронний ресурс] / К. Бондаренко. — Режим доступу : <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page56-926.html>.
3. Від Майдану-табору до Майдану-січі: що змінилося? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=226&page=1>.
4. Григоренко Д.А. Громадянське суспільство в Україні. 10 порад європейських колег / Д.А. Григоренко // Громадянське суспільство і права людини : матеріали міжнар. наук.-

- практ. семінару, м. Харків, 9 груд. 2010 р. / Нац. акад. прав. наук України ; НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; редкол.: Ю.П. Битяк та ін. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – С. 191–194.
5. Домашнее насилие в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.topwords.ua/InterestnaiS/129.htm>.
 6. *Калинина Т.* Собирался к куму, а потом «угнал» самолет / Т. Калинина // Вести. Харьк. вып. – 2014. – 10 февраля. – С. 6.
 7. *Кириченко И.* Ксенофобия как показатель невежества: растет вместе с человеком [Електронний ресурс] / И. Кириченко. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/socium/ksenofobiya-kak-pokazatel-nevezhestva-rastet-vmeste-s-chelovekom-.html>.
 8. *Коваленко Н.* Кати «у погонах» [Електронний ресурс] / Н.Коваленко, Н. Шерстюк. – Режим доступу : <http://www.urist.in.ua/showthread.php?t=128156&s=5936db48c00d6adfbbd58fb3b57ce07e>.
 9. *Кульпин Э.С.* Бифуркация Запад – Восток : введение в социоестественную историю / Э.С. Кульпин – М. : Моск. лицей, 1996. – 200 с.
 10. *Локк Д.* Два трактата о правлении [Текст] // Соч. / Джон Локк. – М. : Мысль, 1988. – С. 137–405.
 11. *Лупова Т.* Кто и зачем в Украине популяризирует насилие над женщиной? [Електронний ресурс] / Т. Лупова. – Режим доступу : http://lady.adverman.com/modules/myarticles/article_storyid_250.html.
 12. *Мак Э.* Классический либерализм и либертарианство: либертальная традиция [Текст] / Э. Мак, Д.Ф. Гаус // Ойкумена : альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций / Регион. фил. НИСИ в Харькове ; ХНУ им. В.Н. Каразина ; рук. проекта В.П. Семиноженко ; науч. ред. А.А. Фисун. – Х., 2011. – Вып. 8. – С. 56–86.
 13. *Міл Д.С.* Про свободу : есе : пер. з англ. [Текст] / Дж.С. Міл. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 463 с.
 14. *Мусафирова О.* Люби жену, как душу, трясй ее, как грушу? [Електронний ресурс] / О. Мусафирова. – Режим доступу : <http://kr.ua/daily/310810/241608/>
 15. «Настрої України» : результати спільного дослідження КМІС та СОЦИС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=227&page=1>
 16. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21. 11. 2013 р. № 905-р «Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd>
 17. *Романенко Л.М.* Социально-политические технологии разрешения конфликтов гражданского общества: экзистенциальные альтернативы современной России : автореф. дис. ... д-ра полит. наук : 23.00.04 / Л.М. Романенко ; Ин-т социологии РАН. – М. : Центр конфликтологии Ин-та социологии РАН, 1999. – 48 с.
 18. Феноменологія української корупції та її специфічні риси [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page56-926.html>
 19. Чи підтримуєте Ви діяльність суду в Україні? (динаміка, 2005–2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=169
 20. Економист посчитал, сколько Украина заплатит за Евромайдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://comments.ua/money/450857-ekonomist-poschital-skolko-ukraina.html>
 21. Эксперты: прохождение «Свободы» в Верховную Раду привело к росту ксенофобии и расизма в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://internovosti.net/obwstvo/svobody-v-verhovnuju-radu-privelo-k-rostu-ksenofobii-i-rasizma-v-ukraine-20130409.html>

22. Якою мірою поширена корупція в кожній з наведених сфер? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=903
23. *Bobbio N.* The Future of Democracy: A Defence of the Rules of the Game [Text] / Norberto Bobbio; translated by Roger Griffin; edited and introduced by Richard Bellamy. – Cambridge, UK : Polity Press, 1987. – 184 p.
24. Corruption Perceptions Index 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.transparency.org/cpi2012/results#myAnchor1>.
25. *Hagopian M.N.* Ideals and Ideologies of Modern Politics / M.N. Hagopian. – N.–Y. : Longman, 1985. – viii, 263 p.
26. *Sartori G.* Democratic Theory [Text] / G. Sartori. – Detroit : Wayne State University Press, 1962. – 467 p.

References

1. Berezen'-2013: otsinka gromadyanamy stanu demokratsii [March of 2013: citizens' assessment of the democracy state], available at: <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/kjkgijetohjlbjldfjbojbojrlbj.htm> [in Ukrainian].
2. *Bondarenko K.* Korruptsiya v Ukraine pronizala vse sfery obshchestva, no... [Corruption in Ukraine has permeated all social spheres, but...], available at: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page56-926.html> [in Russian].
3. Vid maidanu-taboru do maidanu-sichi: shcho zminylosya? [From Maidan-camp to Maidan-Sich: what has changed], available at: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=226&page=1> [in Ukrainian].
4. *Grigorenko D.A.* Gromadyans'ke suspil'stvo v Ukraini. 10 porad evropeis'kykh koleg [Civil society in Ukraine. 10 advice from European colleagues] Gromadyans'ke suspil'stvo i prava lyudyny: materialy mizhnarodnogo naukovo-praktychnogo seminaru, Kharkiv, 9 December, 2010. Nac. akad. prav. nauk Ukrainy, NDI derzh. bud-va ta mis'k. samovyryaduvannya, Yaroslav the Wise National Law University; redkol.: Yu.P. Bityak. Kharkiv, NDI derzh. bud-va ta mists. samovyryaduvannya, 2010, p. 191–194 [in Ukrainian].
5. Domashnee nasillie v Ukraine [Domestic violence in Ukraine], available at: <http://www.topwords.ua/interestnais/129.htm> [in Russian].
6. *Kalinina T.* Sobiralsya k kumu, a potom «ugnal» samolet [Was going to godfather and the hijacked the plane]. Vesti. Khar'kovskii vypusk, 2014, 10 February, p. 6 [in Russian].
7. *Kirichenko I.* Ksenofobiya kak pokazatel' nevezhestva: rastet vmeste s chelovekom [Xenophobia as an indicator of ignorance: grows together with the man], available at: http://gazeta.zn.ua/socium/ksenofobiya-kak-pokazatel-nevezhestva-rastet-vmeste-s-chelovekom-__.html [in Russian].
8. *Kovalenko N., Sherstiuk N.* Katy «u pogonax» [Executioners “in epaulets”], available at: <http://www.urist.in.ua/showthread.php?t=128156&s=5936db48c00d6adfbdd58fb3b57ce07e> [in Ukrainian].
9. *Kulpin E.S.* Bifurkatsiya Zapad – Vostok: vvedenie v sotsioeststvennyu istoriu [Bifurcation of the East – West: an Introduction to socio-natural history]. Moscow, Moskovskii litsei, 1996, 200 p [in Russian].
10. *Locke J.* Dva traktata o pravlenii [Two treatises of government]. Sochineniya. Moscow, Mysl', 1988, p. 137–405 [in Russian].
11. *Lupova T.* Kto i zachem v Ukraine populyariziruet nasillie nad zhenshchinoi? [Who and why promotes violence against women in Ukraine], available at: http://lady.adverman.com/modules/myarticles/article_storyid_250.html [in Russian].
12. *Mack E., Gaus G.F.* Klassicheskii liberalizm i libertarianstvo: libertal'naya traditsiya [Classical Liberalism and Libertarianism: the Liberty Tradition]. Oikumena: almanakh sravnitel'nykh issledovaniy politicheskikh institutov, social'no-ekonomicheskikh sistem i tsivilizatsii. Region. fil.

- NISI v Khar'kove; V.N. Karazin Kharkiv National University. Khar'kov, 2011, Vol. 8, p. 56–86 [in Russian].
13. *Mill J.S.* Pro svobodu: Esse [On Liberty]. Kyiv, Osnovy, 2001, 463 p. [in Ukrainian].
 14. *Musafirova O.* Lyubi zhenu, kak dushu, tryasi ee, kak grushu? [Love your wife as a soul, shake her like a pear?], available at: <http://kp.ua/daily/310810/241608/> [in Russian].
 15. «Nastroi Ukrainy» – rezul'taty spil'nogo doslidzhennya KMIS ta SOCIS [“Ukrainian Mood” – results of a joint study by KIIS and SOCIS], available at: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=227&page=1> [in Ukrainian].
 16. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 lystopada 2013 r. № 905-r «Pytannya ukladannya ugody pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu, z odniei storony, ta Evropeyskym Soyuzom, Evropeyskym spivtovarystvom z atomnoi energii iikh derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony» [The Cabinet of Ministers of Ukraine Decree November, 21, 2013 № 905-R «Issues of the conclusion of the Association Agreement between Ukraine, on the one side, and the European Union, the European atomic energy Community and their member States, on the other side»], available at: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd> [in Ukrainian].
 17. *Romanenko L.M.* Social'no-politicheskie tekhnologii razresheniya konfliktov grazhdanskogo obshchestva: ekzistentsial'nye al'ternativy sovremennoi Rossii [Socio-political techniques the civil society conflict resolution: the modern Russia existential alternatives]. Extended abstract of Doctor's thesis. Moscow, Centr konfliktologii Instituta sociologii RAN, 1999, 48 p [in Russian].
 18. Fenomenologiya ukrains'koi koruptsii ta ii spetsyfichni rysy [Phenomenology of the Ukrainian corruption and its specific features], available at: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page56-926.html> [in Ukrainian].
 19. Chy pidtrymuete vy diyal'nist' sudu v Ukraini? (dynamika, 2005–2013) [Do you support the activity of the court in Ukraine? (dynamics for 2005–2013)], available at: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=169 [in Ukrainian].
 20. Ekonomist poschital, skol'ko Ukraina zaplatit za Evromaidan [The economist has calculated how much Ukraine will pay for Euromaidan], available at: <http://comments.ua/money/450857-ekonomist-poschital-skolko-ukraina.html> [in Russian].
 21. Eksperty: prokhozhdzenie «Svobody» v Verkhovnuyu Radu privelo k rostu ksenofobii i rasizma v Ukraine [Experts: the passage of the «Svoboda» to Verkhovna Rada has led to the growth of xenophobia and racism in Ukraine], available at: <http://internovosti.net/obwestvo/svobody-v-verhovnuju-radu-privelo-k-rostu-ksenofobii-i-rasizma-v-ukraine-20130409.html> [in Russian].
 22. Yakoyu miroyu poshyrena koruptsiya v kozhnii z navedenykh sfer? [To which extent the corruption is spread in each of these areas?], available at: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=903 [in Ukrainian].
 23. *Bobbio N.* The Future of Democracy: A Defence of the Rules of the Game. Translated by Roger Griffin; edited and introduced by Richard Bellamy. Cambridge, UK, Polity Press, 1987, 184 p.
 24. Corruption Perceptions Index 2012, available at: <http://www.transparency.org/cpi2012/results#myAnchor1>.
 25. *Hagopian M.N.* Ideals and Ideologies of Modern Politics. N.-Y., Longman, 1985, 263 p.
 26. *Sartori G.* Democratic Theory. Detroit, Wayne State University Press, 1962, 467 p.

Отримано 13.02.14

Требин М.П., д-р филос. наук, проф., Национальный юрид. ун-т им. Ярослава Мудрого

РАЗВИТИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

Анализируются проблемы, стоящие перед гражданским обществом Украины в контексте евроинтеграции, с учетом мнений и предложений европейских ученых и политиков: формирование политической и правовой культуры граждан Украины в соответствии с требованиями современного европейского демократического общества; борьба против жестокого обращения правоохранительных органов с гражданами; защита прав национальных меньшинств; защита прав женщин и детей; повышение доверия к судебной системе; противодействие коррупции; преодоление экстремизма среди населения; развитие местной и региональной демократии.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, общественные организации, коррупция, правовая культура, политическая культура, демократия.

Trebin M.P., Doctor of Philosophy Sciences, Professor,
Yaroslav the Wise National Law University

THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

The author analyses the challenges facing Ukrainian civil society in the context of European integration, taking into account the views and opinions of European scientists and politicians, namely, the formation of the political and legal culture of Ukrainian citizens, which would meet requirements of the modern European democratic society, fight against the abuse of law-enforcement bodies and citizens; protection of the national minorities' rights; protection of women and children's rights; increase of trust level to the judicial system; combatting corruption; overcoming extremism among the population; development of local and regional democracy.

Keywords: civil society, government, social organizations, corruption, legal culture, political culture, democracy.